

A. A. КРУМИНГ, Славянские старопечатные книги глаголического шрифта в библиотеках СССР, Проблемы рукописной и печатной книги. АН СССР. Всесоюзная государственная библиотека имени В.И. Ленина, Москва 1976, 101–125.

U zborniku radova o problemima rukopisne i tiskane knjige, koji je pripremila Državna biblioteka SSSR-a »V.I. Lenjin« u Moskvi objavljen je prilog mladog povjesničara Andreja Anatol'eviča Kruminga o glagoljskim tiskanim knjigama u Sovjetskom Savezu. Njegov prilog obuhvaća pregled svih sačuvanih primjeraka tiskanih glagoljskih knjiga od 15. do 18. st., koje se čuvaju u bibliotekama SSSR-a; od prvotiska glagoljskog *Misala* iz 1483. do Gocinićeva *Brevijara* iz 1791. Od šezdesetak glagoljskih izdanja u Sovjetskom Savezu čuva se 41 izdanje (i mnogo više primjeraka), i to u ovim bibliotekama: Državna biblioteka »V.I. Lenjin« u Moskvi* – 8 knjiga, Državni povijesni muzej u Moskvi – 4, Državna javna biblioteka »M.E. Saltykov-Ščedrin« u Lenjingradu – 36, Biblioteka Akademije nauka SSSR u Lenjingradu – 9, Odeska državna naučna biblioteka »A.M. Gorki« – 6, Lavovski muzej ukrajinske umjetnosti – 1. Kolekcija glagoljskih tiskanih knjiga u Državnoj javnoj biblioteci »Saltykov-Ščedrin« u Lenjingradu najveća je u SSSR-u i jedna od ponajvećih u svijetu. U njoj se čuvaju dva unikata iz riječke Kožičičeve tiskare: *Psaltir* (bukvar) i *Od bitija redovničkoga knjižice*. Osnovu te kolekcije čini Berčićeva zbirka.

Berčićev lenjingradski primjerak prvotiska *Misala* iz 1483. ide u najpotpunije sačuvane primjerke (nedostaje mu list a₈), a na kraju ima pet praznih listova ispisanih »неразборчивой кирилловской скоростью« (v. opis M. Bošnjak, Slovo 6–8, Zagreb 1957, 303–304). Uvez je kožni iz 19. st. Kruming se kritički odnosi prema Kulundžičevoj i Putančevoj hipotezi o mjestu tiskanja *Misala* iz 1483. («Сровнительно недавно З. Кулунджич и В. Путанец выдвинули новые, довольно произвольные предположения о местонахождении первой глаголической типографии», 105). Priklanja se tradicionalnom mišljenju prema kojemu je *Misal* iz 1483. tiskan u Veneciji («Жосвенным, но веским доказательством в подтверждение этого мнения является тот факт, что Венеция играет ведущую роль в истории глаголического и вообще южнославянского книгопечатания... Для Венеции XV–XVI вв. вообще очень характерно печатание книг нелатин-

* Nazive biblioteka citiramo kraticama, koje su uobičajene u sovjetskoj literaturi: GBL – Государственная ордена Ленина библиотека СССР имени В.И. Ленина; ГИМ – Государственный исторический музей; ГРБ – Государственная публичная библиотека имени М.Е. Салтыкова-Щедрина; ВАН – Библиотека Академии наук СССР; ОГНБ – Одесская государственная научная библиотека имени А.М. Горького; ЛМУИ – Львовский музей украинского искусства.

ским шрифтами: глаголическим, кирилловским, греческим, древнееврейским, армянским. Поэтому уместно предположить, что первая глаголическая книга была напечатана именно в Венеции», 106). Dodajmo da je sada poznat još jedan odlomak (62 lista) prvotiska *Misala* iz 1483. i da je pohranjen u Knjižnici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Ink. 14b (v. J. Tandarić, Slovo 25–26, Zagreb 1976, 389–391).

Od prvotiska *Brevijara* iz 1491. u SSSR-u nema ni jednog primjerka (sačuvan je samo jedan primjerak u Veneciji, bibl. S. Marco, Inc. 1235 i odlomak kalendara u Vatikanskoj knjižnici). Kruming smatra da je *Brevijar* iz 1491. tiskan u istoj anonimnoj tiskari u kojoj i *Misal* iz 1483. Međutim, istraživanja grafičkog inventara tih prvih dviju glagoljskih inkunabula nikako ne idu u prilog pretpostavci da su obje tiskane u istoj tiskari (v. J. Tandarić, Slovo 14, Zagreb 1964, 120). U sovjetskim knjižnicama nema ni jednog primjerka *Baromićeva brevijara* iz 1493. Dobro su međutim zastupljena senjska glagoljska izdanja (1494–1508): od ukupno sedam u SSSR-u je sačuvano šest (od nekih i po dva primjerka). Nema samo primjerka *Spovjedi općene* iz 1496, od koje se jedini primjerak čuva u knjižnici franjevaca trećoredaca u Zagrebu (fototipsko i kritičko izdanje teksta u latiničkoj transkripciji izdao je Muzej grada Senja 1978. i 1979). Svi su primjerci senjskih izdanja pohranjeni u GPB u Lenjingradu i nema ih u drugim sovjetskim knjižnicama. Odreda su defektni i loše sačuvani. U Lenjingradu je u Berčićevoj zbirci sačuvan jedan od dva primjerka senjskog *Misala* iz 1494. (potpuni je primjerak u Budimpešti). Lenjingradski je primjerak veoma defektan i nema lista s kolofonom (Berč. 2); u Berčićevoj je zbirci nepotpun primjerak *Naručnika plebanuševe* iz 1507. (Berč. 3) i primjerak *Marijinih mirakula* iz 1508. (Berč. 4), koji nije registriran u Milčetićevev opisu Berčićeve zbirke glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga (Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 2, Zagreb 1955, 93–128). Kruming piše da je silno defektan. Očito je to Berčićev primjerak, koji je on našao u Luci na Dugom otoku 1866. i opisao u Radu JAZU, knj. 59 (Zagreb 1881, 168–169). Još tri nepotpuna primjerka senjskih *Mirakula* čuvaju se u Knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu (R 738, R 738a, R 738b; v. I. Petrović, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 8, Zagreb 1977, 48–52). Ni Berčićev primjerak ni Akademijini primjerci nemaju lista s kolofonom, pa Kruming, kao i svi prije i poslije njega, konstatira da su sačuvani primjerci defektni i da nemaju kolofona i »поэтому невозможно установить точную дату выхода и число листов« (109). Međutim, uvidom u londonski primjerak (British Library, C. 48. b. 23) saznali smo da je on potpun i da ima kolofon s podacima: *Svršene biše knige sie kě sě zovu | mirakuli b(la)žene d(ě)ve Marie v hiži počtovanoga g(ospo)d(i)na Silvestra Bedričlića arhižakna senskoga kompone i klorežene Urbanomъ i Tomasomъ kanonicihъ | cr(ь)kve senske. Štampane po meštru Griguru Senaninu. Mjeseca ijuna danъ | dī (= 15). V letihъ g(ospod)nihъ*

č.f. 3, tj. 1508. (V. A. Nazor, »Vjesnik« od 20. veljače 1979, 12). Napokon znamo da su senjski *Mirakuli* tiskani 1508. i da imaju 80 listova. Jedino još ne znamo datum tiskanja ni broj listova za senjski *Ritual s Meštrijom od dobra umrtija*, jer su sačuvana samo dva nepotpuna primjerka, jedan u Berčićevoj zbirci u Lenjingradu (Berč. 7), drugi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R II A – 16° – 7). U Berčićevoj su zbirci dva nepotpuna primjerka *Transita sv. Jerolima* iz 1508. (Berč. 6) i dva nepotpuna primjerka *Korizmenjaka* iz 1508. (Berč. 5), od kojih jedan nema uveza.

U GPB u Lenjingradu čuva se primjerak raskošno opremljenog glagoljskog *Bukvara* iz 1527. (Gl. 33), koji je tiskan u glasovitoj tiskari A. Torresanija u Veneciji. To je veoma rijetko izdanje, poznato je samo pet primjeraka (Kruming navodi četiri). U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu čuva se primjerak pretiska što je 1933. izašao u Leipzigu u 25 primjeraka (R II A – 8° – 15). Lenjingradski je primjerak – piše Kruming – potpun, čist i prekrasno sačuvan, bez uveza, ali sa zlatnim obrezom (vjerojatno je nekoć izvučen iz nekog konvoluta). Na početku, na čistom listu, napisana je starinskim rukopisom francuska bilješka o izdanju. Pisac bilješke nije znao ništa određeno o glagoljici, pa je smatrao da je bukvar armenski.

Od *Misala* Pavla Modrušanina iz 1528. u SSSR-u se čuvaju tri primjerka: dva u Berčićevoj zbirci u GPB (Berč. 8, Berč. 8a) i jedan u OGNB (1–8811). Oba su Berčićeva primjerka nepotpuna, a u jednom (Berč. 8) listovi koji nedostaju precrtani su rukom (oba naslovna i list s kolofonom).

Svih šest glagoljskih izdanja riječke tiskare Šimuna Kožičića (1530–1531) čuvaju se u sovjetskim knjižnicama, a među njima i dva unikata. Prva tiskana Kožičićeva knjiga *Oficij blaženje devi Marie* sačuvana je u Sovjetskom Savezu u dva primjerka – oba u GPB, jedan nepotpun u Berčićevoj zbirci (Berč. 10), a drugi potpun, čist i prekrasno sačuvan u starinskom kožnom uvezu (Gl. 34). Dva veoma defektna primjerka Kožičićeva *Misala* iz 1531. čuvaju se u GPB (Berč. 9, Gl. 35) i jedan u OGNB u Odesi (1–8814). Na lenjingradskom primjerku (Gl. 35) zabilježeno je roč. 19. st.: »Сей Служебник, на иллирийском языке сочинений, подарен Императ. Публичной Библиотеке директором ее тайн. сов. Алек. Никол. Олениным. 1817го года января дня.« U Lenjingradu je u GPB i jedan potpun od dva sačuvana primjerka Kožičićeva rituala *Knižice krsta* (№ 3093; drugi je u Parizu, Bibl. Mazarine). U Odesi u OGNB čuva se nepotpun primjerak *Knižice od žitja rimskih arhiereovъ i cesarovъ* iz 1531. (1–9050). Jedini primjerak Kožičićeva izdanja *Od bitiê redovničkoga knjižice* iz 1531. čuva se u Lenjingradu u GPB (№ 3093) i jedini primjerak *Psaltira* (bukvara) bez datuma (također № 3093). Kruming smatra da je *Psaltir* posljednje Kožičićevo izdanje i da je izašlo 1531, a ne 1530. kako smatra autor ovoga prikaza (v. A. Nazor, Slovo 14, Zagreb 1964, 124).

Kruming upozorava na konvolut u GPB (VIII. 2. 64, № 3093) u kojemu se uz dva bosanska izdanja (molitvenik *Služba Deve Marije* iz 1571. i Ledesmin *Naukь karstianьski* iz 1583) nalaze i tri Kozičićeva: *Odь bitiê redovničkoga knjižice*, ritual *Knjižice krsta* i *Psaltir* (bukvar). Kruming piše da su sve knjižice potpune, čiste i prekrasno sačuvane. Konvolut je uvezan u starinski pergamentni uvez, na omotu je utisnut plemićki grb, ime i zvanje vlasnika: »Andrianus Romanus Eques Auratus«. Na grbu su »ključevi apostola Petra« – znamenje papine vlasti..

U Berčićevoj zbirci čuva se pet defektnih primjeraka Brozićeva *Brevijara* iz 1561. (Berč. 11), a jedan primjerak u OGNB u Odesi (1–8805).

U sovjetskim knjižnicama čuvaju se primjerci hrvatske protestantske tiskare, što je djelovala u Urachu kod Tübingena od 1561–1564. U GIM čuva se primjerak *Katekizma*, kamo je dospio iz kolekcije P.I. Ščukina (№ 848). Primjerak je potpun, čist i dobro sačuvan, u originalnom uvezu s portretom P. Trubara i A. Dalmatina. Na gornjem omotu uveza zlatom je utisnut supereklibris: drvo i inicijali »BL«. Dva primjerka knjige *Edni kratki razumni nauci, naipotrebnei i prudnei artikuli ili deli, stare prave vere kьrstianske* čuvaju se u SSSR-u, jedan u GBL (№ 6606), drugi u BAN (№ 999). Primjerak u GBL u starom je polukožnom uvezu sa zlatnim obrezom. Primjerak BAN u originalnom je uvezu s portretom P. Trubara, A. Dalmatina i S. Istranina. Na tom primjerku, kao i na ostalim tübingenskim glagoljskim primjercima u BAN – nalaze se ekslibri poljskih knezova Radziwiłł. U knjižnicu Radziwiłła poslao ih je sâm Trubar – piše Kruming. U 16. je stoljeću, naime, knez Nikola VI (Crni) Radziwiłł podržavao protestante (kalvine). U dokumentima tübingenske tiskare sačuvana su svjedočanstva o slanju nekih glagoljskih knjiga na dar sinu Nikole Radziwiłła, koji je tada učio u Strasbourgu. Dva primjerka *Prvog* (1562) i *Drugog* (1563) *dela Novoga testamta* čuvaju se u Berčićevoj zbirci (Berč. 12, Berč. 12a) i jedan primjerak *Prvog dela*, koji je u GPB dospio iz knjižnice Društva ljubitelja stare pismenosti (Berč. 12b). Berčićevi su primjerci osrednje sačuvani, a primjerak Društva ljubitelja stare pismenosti izvrsno je sačuvan, u originalnom uvezu s portretima P. Trubara, A. Dalmatina i S. Istranina. Primjerak obaju dijelova *Novoga testamta* čuva se i u BAN (№ 1001 sp; 1002 sp), oba u originalnom uvezu s ekslibrisom knezova Radziwiłła. U lenjingradskim bibliotekama čuvaju se dva primjerka knjige *Artikuli ili deli prave stare kьrstianske vere* iz 1562. Jedan je potpun u GPB (Gl. 31), čist i dobro sačuvan u originalnom uvezu s ekslibrisom biblioteke kneza A.B. Lobanova-Rostovskog. Drugi se čuva u BAN (№ 998 sp) s ekslibrisom bibl. Radziwiłła (nedostaju mu dva posljednja lista). Tri potpuna i dobro sačuvana primjerka *Postile* iz 1562. pohranjena su u GBL (№ 6309; 6602, 7520). Prvi primjerak (№ 6309) uvezan je u pergamentni uvez, koji je napravljen od stranice nekog srednjovjekovnog latinskog rukopisa; drugi i treći primjerak u originalnom su uvezu (treći je iz kolekcije V.M. Undoljskog).

Još se jedan primjerak čuva u GIM (Men's. 1224) i on potječe iz kolekcije P.I. Ščukina (N° 758). Dobro je sačuvan i uvezan u originalni uvez. Na gornjem omotu zlatom je utisnut superekslibris: drvo i inicijali »BL«. U SSSR-u nema ni jednog primjerka protestantskih glagoljskih knjiga koje su tiskane u Urachu 1563. i 1564.

Propagandina glagoljska izdanja (1628–1791) obilno su zastupljena u knjižnicama SSSR-a. Dobro sačuvani primjerak Levakovičeva *Nauka karstianskog* iz 1628. (prve tiskane glagoljske knjige u Rimu) čuva se u Berčićevoj zbirci u GPB (Berč. 13). Primjerak Levakovičeva *Bukvara* iz 1629. čuva se u GBL (MK E. VI. 1. 8.2441). Uvezan je u stari pergament zajedno s nekoliko drugih bukvara štampanih u Rimu u 17. st.: gruzijskim, armenskim, etiopskim, grčkim, koptskim s dva sirijska i perzijskim. Još je jedan primjerak u Berčićevoj zbirci u GPB (Berč. 15) i uvezan je s primjerkom *Ispravnik* iz 1635. U Berčićevoj su zbirci četiri primjerka Levakovičeva *Misala* iz 1631. (Berč. 14) i jedan u OGNB u Odesi (1–8816). Od Levakovičeva *Ispravnik* iz 1635. u SSSR-u se čuva čak dvanaest primjeraka, od toga šest u Berčićevoj zbirci (Berč. 15), dva u GBL (N° 6608, 6605), jedan u BAN (N° 1133 sp), dva u OGNB (1–9053, 1–670) i jedan u LMUI. Jedan je primjerak u GBL (N° 6608) dospio iz biblioteke V.I. Grigoroviča, a drugi (N° 6605) iz bibl. N.N. Birukova. Taj je primjerak još nerazrezan i uvezan u polukožni uvez iz poč. 20. st. s ekslibrisom Birukova. Osam nepotpunih primjeraka Levakovičeva *Brevijara* iz 1648. čuva se u Berčićevoj zbirci (Berč. 16) i šest nepotpunih primjeraka Paštričeva *Brevijara* iz 1688 (Berč. 17). Još su dva primjerka Paštričeva *Brevijara* u BAN (N° 1202 sp, 1203 sp). Jedan je primjerak (1202 sp) pripadao slavistu Kulakovskom, koji ga je dobio na dar od Ivana Kukuljevića (na kraju je sâm Kulakovski zapisao: П. Кулаковский. Получено от Кукелевича. Загреб 17 июня 1877 г.). Jedan se primjerak Paštričeva *Misala* iz 1706. čuva u Berčićevoj zbirci (Berč. 18), a drugi u BAN (N° 4069 sp); jedan je primjerak Paštričevih *Misa za umrvštie* iz 1707. u Berčićevoj zbirci (Berč. 19) i jedan u GBL (N° 6611). Od Karamanovih izdanja u SSSR-u su dva primjerka *Misala* iz 1741. u Berčićevoj zbirci (Berč. 20) i jedan u BAN (N° 4068 sp), primjerak *Pastirske poslanice* iz 1742. u GPB (Berč. 21), drugo izdanje *Bukvara* iz 1753. — čak devet primjeraka: dva u GBL (N° 5002, MK Sprav. E. VI. 1/8.2440); oba su uvezana s bukvarima raznih istočnih pisama tiskanih u Rimu u 17. i 18. st. (drugi primjerak nosi ekslibris bibl. Generalnog štaba). Jedan je primjerak u GIM, kamo je dospio iz bibl. Čertkovskog (Čertk. 465), pet primjeraka u GPB (V.6.45^a, V.6.45^b, Berč. 22, Berč. 22a, Berč. 22b). Primj. V.6.45^a nosi ekslibris uzlazećeg sunca i ime prijašnjeg vlasnika »Alph. Pinart«. Jedan je primjerak u BAN (N° 5806 sp) kamo je 1925. dospio iz Azijskog muzeja.

U Berčićevoj zbirci čuvaju se dva primjerka glagoljskog bukvara koji je tiskao Teodosije u Veneciji 1763. (Berč. 23, Berč. 23a). Među Berčićevevim papirima u Lenjingradu A.A. Kruming pronašao je primjerak (jedan veliki list) Juraničevih

molitava koje se čitaju za vrijeme mise, a tiskao ih je Teodosije 1764. Nekim su molitvama dodane note jednako kao i u rimskim izdanjima. U literaturi to izdanje nije zabilježeno. Tri primjerka Juranićevih *Molitava prežde i poslie misse* iz 1765. čuvaju se u SSSR-u — jedan u GBL (N° 6604) i dva u BAN (N° 3108 sp, N° 3383 sp). Primjerak Juranićeve knjige *Misse za umervšie* (Rim 1767) čuva se u Berčićevoj zbirci (Berč. 24). Pet primjeraka glagoljskog *Bukvara* koji je tiskan u rimskoj tiskari A. Fulgoni (slovima Propagande) čuva se u SSSR-u: jedan u GBL (N° 6607) i četiri u GPB (Berč. 25). U Berčićevoj zbirci čuva se primjerak Gocinićeva *Brevijara* iz 1791. (Berč. 28) i primjerak njegova dodatka *Čini svetihъ* (Berč. 29). Primjerak tog dodatka čuva se i u GIM (Čertk. 595). U Berčićevoj zbirci čuva se i zbornik raznih misa bez naslovnog lista, bez datuma i bez paginacije (Berč. 27), a Kruming je među Berčićevim papirima našao jedan tiskani list (4°) s dvije molitve (konac 18. st.), koji se nigdje u literaturi ne spominje.

U prilogu Kruming dodaje svodni katalog primjeraka tiskanih glagoljskih knjiga od 15. do konca 18. st. koje su pohranjene u knjižnicama SSSR-a.

Krumingovom radnjom prvi smo put dobili iscrpan popis (i opis) primjeraka tiskanih glagoljskih knjiga koje se čuvaju u Sovjetskom Savezu. Do sada smo znali uglavnom samo za tiskane glagoljske knjige u Berčićevoj zbirci u Lenjingradu po Milčetićevu sumarnom opisu (v. Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 2, Zagreb 1955, 124–127). Iz Krumingova popisa saznajemo da primjerakâ tiskanih glagoljskih knjiga ima i u ostalim knjižnicama u SSSR-u. Po važnosti sačuvanih primjeraka iza GPB u Lenjingradu dolazi OGNB u Odesi, kako ističe i sâm Kruming, jer se u njoj čuvaju riječka glagoljska izdanja Šimuna Kožičića, koja su veoma rijetka. Iz Krumingove radnje saznajemo i mnoge zanimljive pojedinosti o sačuvanim primjercima (stanje, uvez, podrijetlo i sl.) i signature svakog primjerka. Sve to daje veliku vrijednost Krumingovoj radnji, pogotovo kada znamo da je to jedini potpun i sustavan popis tiskanih glagoljskih knjiga u jednoj zemlji, kakav još nemamo ni za vlastitu zemlju. Kruming je uz to svojim popisom (i opisom) napravio važan korak u pripremi svodnog kataloga tiskanih ćirilskih i glagoljskih knjiga od 15. do 18. st. koji će izdati Državna biblioteka u Moskvi, njezin Odjel rijetkih knjiga. Kruming je u tom smislu već sastavio metodološke upute za rad na *Svodnom katalogu i opisu tiskanih glagoljskih knjiga* (В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов. Методические указания, вып. 2, Moskva 1977, 60 str.). Tako će suradnici Državne biblioteke u Moskvi ostvariti ono što je početkom ovoga stoljeća namjeravao učiniti Ivan Milčetić, koji je pripremao bibliografiju glagoljskih tiskanih knjiga kao drugi dio svoje *Hrvatske glagoljske bibliografije*. Dospio je, međutim, izdati samo prvi dio, tj. opise glagoljskih rukopisa (Starine JAZU, knj. 33, Zagreb 1911).

Anica Nazor

SLOVO

30

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU

ZAGREB 1980.

S L O V O

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA
»SVETOZAR RITIG«
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb

Izlazi jedanput godišnje

UREDNIŠTVO: 41000 ZAGREB, DEMETROVA 11

BROJ: 30

Urednički odbor:
ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,
JOSIP TANDARIĆ

Glavni urednik:
ANICA NAZOR

Odgovorni urednik:
BISERKA GRABAR

Tehnički urednik:
JOSIP MILIĆ

Lektor tekstova na hrvatskom jeziku:

ZRINKA VUKOVIĆ

Korektori:
JASNA VINCE, JOSIP MILIĆ

Ovaj broj časopisa Slovo izlazi uz finansijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad SR Hrvatske, SIZ-VII.

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1981.

Josip Broz Tito
1892 — 1980.

Josip Broz Tito lista faksimilirano izdanje Hrvojeva misala